

Ingång till samisk historia

Fotograf: Rolf Bostrom/Landsarkivet i Härnösand

Riksarkivet

Landsarkivet i Härnösand

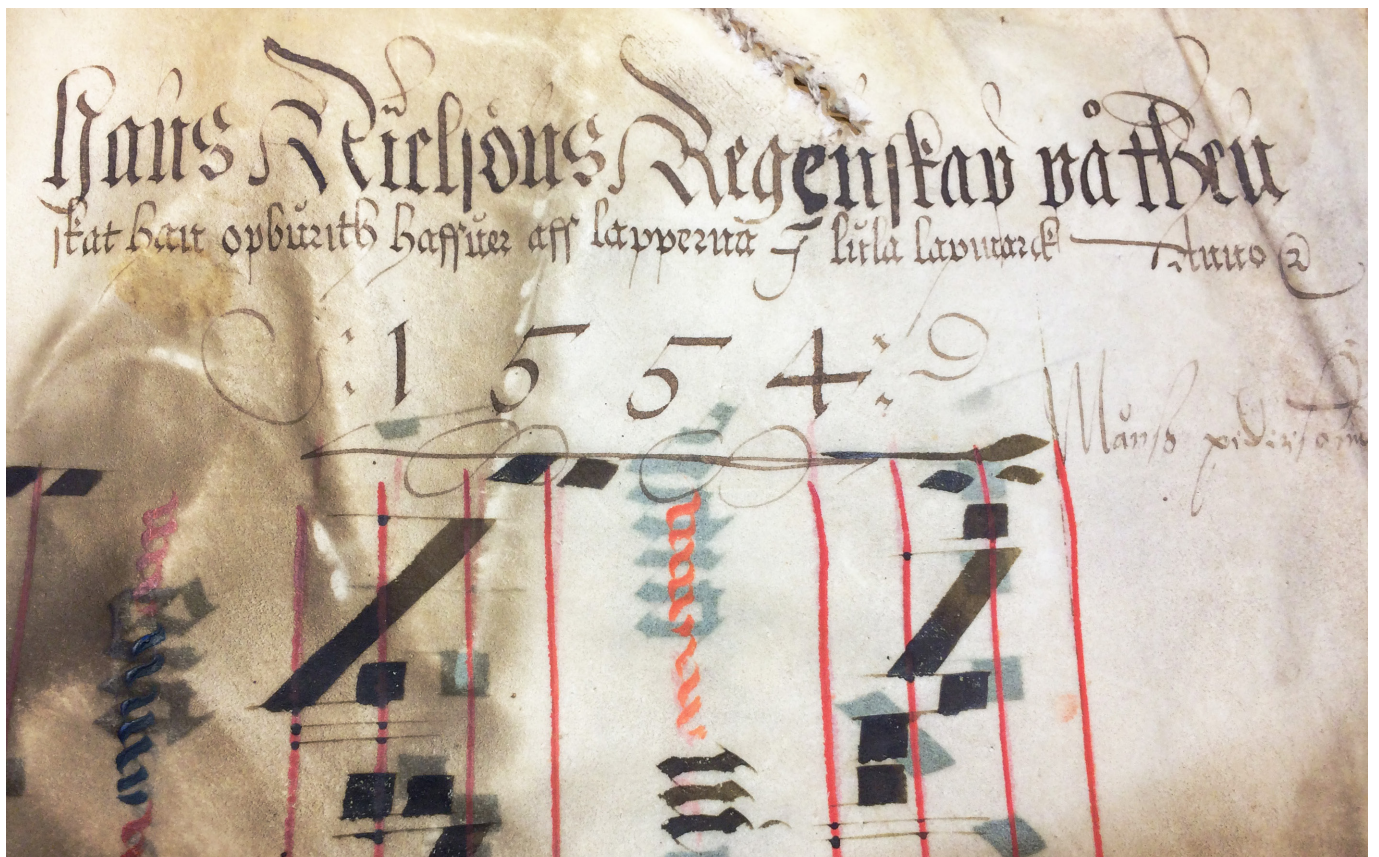
Landsarkivet i Härnösand, uppdaterad 2017

Ingång till samisk historia

Den samiska historien har varit kantad av omvälvande händelser så som tvångsförflyttningar, tvångskristnande, kontroller, mätningar och mängder av utredningar. Många av dessa händelser har utförts på order av staten vilket gör att dokumentationen kring händelserna finns bevarade hos Riksarkivet.

Eftersom Sápmi sträcker sig över både Norge, Sverige, Finland och Ryssland och gränserna kring dessa länder har ändrats åtskilliga gånger under århundradenas lopp så kan det vara svårt att få en samlad bild av den samiska historien genom att bara titta på de svenska arkiven. I denna broschyr har vi dock valt att endast rikta in oss på det svenska materialet.

Naturligtvis finns det fler uppgifter om samer i arkiven än vad som presenteras här, men vår förhoppning är att denna skrift ska ge en första ingång till källorna till den samiska historien och inspirera till fortsatt forskning i andra källor.

Förkortningar och förklaringar

I denna broschyr presenteras ett urval av arkiv där information om samer och samisk historia finns. För att underlätta för vidare forskning finns därför en hänvisning efter varje källa. För de arkiv som finns i Riksarkivets bestånd gäller hänvisningen vilken avdelning inom Riksarkivet som förvarar respektive arkiv.

RA = Riksarkivet, Marieberg eller Arninge, Stockholm

HLA = Riksarkivet Landsarkivet i Härnösand

ÖLA = Riksarkivet Landsarkivet i Östersund

Mer information om arkiven och arkivbildarna återfinns på webben i Nationell arkivdatabas (NAD).

De svartvita fotografierna kommer från Svenska missions-sällskapet kyrkan och samernas arkiv, Volym F2:1 (HLA).

Övriga bilder är exempel på handlingar från Riksarkivets bestånd. De är hämtade från följande arkiv:

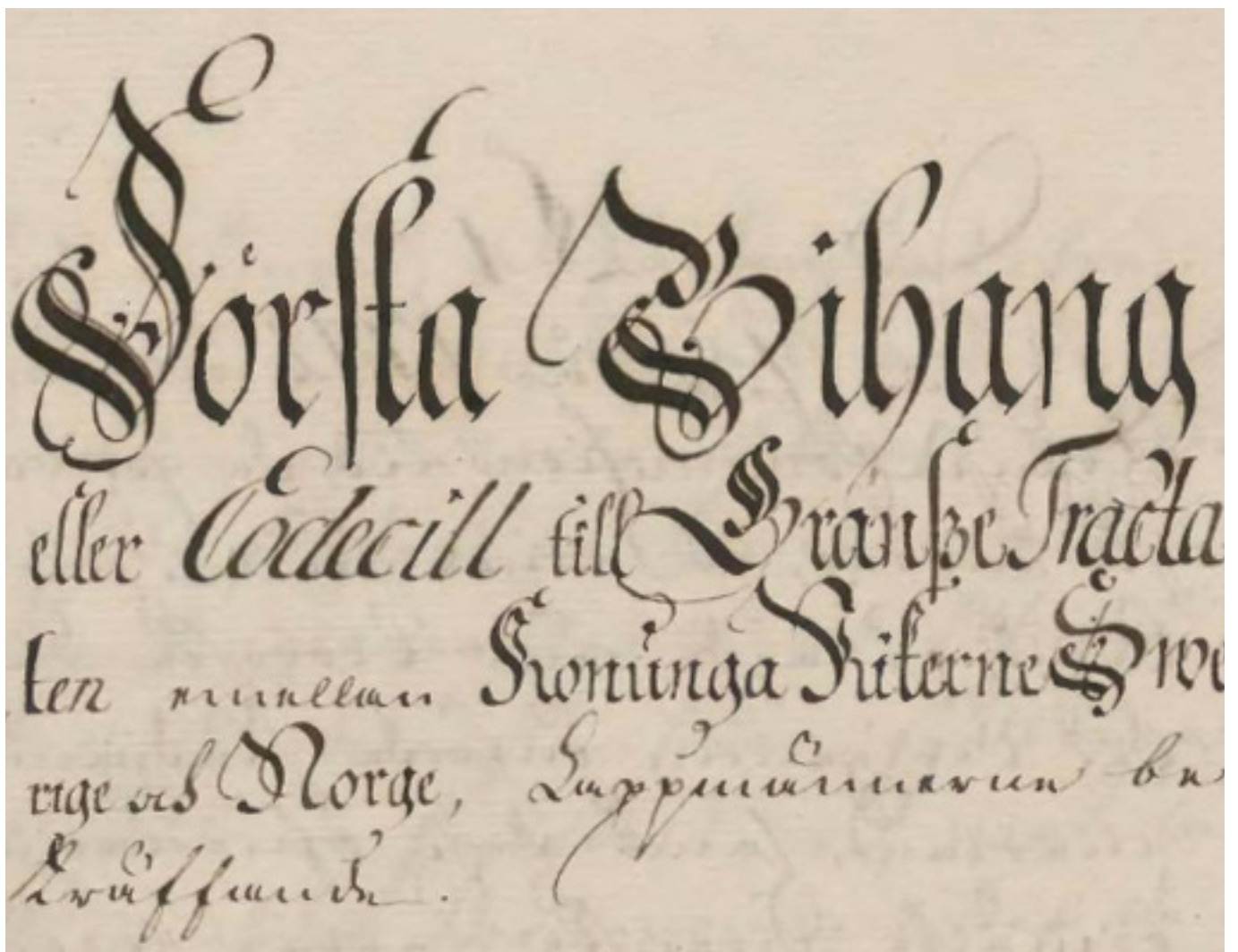
- Landskapshandlingar, Norrlands län 1554 (RA)
- Lappkodicillen, tillägg till gränstraktatet mellan Sverige och Norge år 1751 (RA)
- Civildepartementet, 1840-1920, huvudarkivet, konseljakter, E1:1847, September 1886 (RA)
- Lappfogden i Västerbottens län (HLA)
- Lappmarkens ecklesiastikverk, Kungliga brev, 1680-1742 (RA)

Gränser

Sápmi sträcker sig över fyra länder – Norge, Sverige, Finland och Ryssland. Gränserna kring dessa länder har ändrats en del under århundradena och så även åsikterna kring var samerna skall höra hemma.

Under årens lopp har de fyra länderna haft många olika ståndpunkter gällande samernas rätt att vandra över gränserna och detta har naturligtvis satt sina avtryck i arkiven.

Även gränserna inom landet har varit föremål för dispyter och diskussion. Det har dels rört sig om gränserna mellan lappbyarna och dels de bofastas gränser och utnyttjande av renbetesmark för andra ändamål. De främsta källorna till detta är lappfogdearkiven där många gränstvister behandlats.

Källor kring gränser i urval

- Lappkodicillen, tillägg till gränstraktatet mellan Sverige och Norge år 1751 (RA)
- Kommitté ang tillägg till 1751 års gränstraktat i avseende på lapparna (RA)
- Originaltraktater med främmande makter, Kungl. Maj:ts kansli (RA)
- Svenska delegationen för förhandlingar med Norge ang ny renbeteskonvention (1967) (RA)
- Lappfogdarnas arkiv (se särskilt kapitel)

Central förvaltning

Den högst beslutande instansen i Sverige var länge Kungl. Maj:t. som administrerade ärenden genom sitt kansli. Under Kungl. Maj:t fanns ett antal kollegier och statliga verk som hanterade olika delar av rikets administration.

Frågor rörande renskötsel och samer hanterades mellan åren 1709 och 1809 av Inrikescivilexpeditionen och därefter av Kanslistyrelsen hos Kungl. Maj:t.

Kammarkollegium hanterade bland annat polisiära frågor rörande lappmarkerna medan de handelsekonomiska frågorna hanterades av Kommerskollegium.

När departementen reformerades år 1840 hamnade huvuddelen av de samiska ärendena under Civildepartementet. Gränsfrågorna hanterades dock av Utrikesdepartementet, lagstiftningsfrågor av Justitiedepartementet och skol- och kyrkfrågor av Ecklesiastik-departementet.

1920 bildades Socialdepartementet och de samiska frågorna flyttades dit.

Efter andra världskriget betraktades renskötseln inte längre som en social fråga utan som en näringsfråga och därför flyttades rennäringsfrågorna över till Jordbruksdepartementet där de handläggs än idag.

De statliga verk som hanterat rennäringsfrågan genom åren har varierat i samklang med flyttarna mellan departementen.

Under Socialdepartementstiden var det Socialstyrelsen som var huvudmyndighet. Från 1971 blev det Lantbruksstyrelsen och numera är det Jordbruksverket som handlägger rennäringsfrågorna.

Källor till den statliga förvaltningen, i urval

- Kunglig Majestäts kansli (1521-1974) (RA)
- Sveriges riksdag (RA)
- Kommerskollegium (RA)
- Kammarkollegium (RA)
- Allmänna verks, ämbetsmäns, direktioners m fl skrivelser till Kungl. Maj:t (RA)

gåfvas de höst- och vårvisterna
nu, som af fjällapparne begär
visten äro å kartan understrukt
färg.

Lapparne förmenade att
beten i fjällen skulle tvinnas
framtiden flytta sin be-
stän längre ned mot kust
kunde därför, att odlings-
zonen af rätningen mot
riken. Helt j. s. sk. fäl. ofon-
as jordbruk be-

Kommittéer, kommissioner och utredningar

I stort sett alla större centrala beslut som fattats angående de svenska samerna och den svenska rennäringen bygger på omfattande utredningar. Dessa utredningar har ofta utförts genom kommittéer och kommissioner och bara under de senaste 150 åren har det funnits ett femtiotal kommittéer som behandlat dessa frågor.

Kommissionerna och kommittéerna genomförde många intervjuer med både samer och bofasta, vilket gör att det finns mycket information att hämta ur dessa arkiv. Även kartor över lappmarkerna ingår i arkiven.

Bland dessa kommittéer och utredningar bör följande nämnas lite extra.

1882 års lappkommitté

Denna kommittés uppgift var att utreda förhållandet mellan de nomadiserande samerna och den bofasta befolkningen. Utredningen resulterade i 1886 års renbeteslag som varit vägledande för all lagstiftning gällande samernas sedvanerätt i senare tid.

Renbeteskommissionerna

I och med unionsupplösningen 1905 hotade Norge med att sätta stopp för alla samiska flyttningar över gränsen. Detta resulterade i en politisk diskussion om både sociala och ekonomiska frågor rörande samerna och renarnas bete. Under den första halvan av 1900-talet tillsattes ett stort antal kommissioner och kommittéer för att lösa denna fråga.

Renbetesmarksutredningen 1960

Bakgrunden till denna utredning var att utbyggnaden av kraftverken i de norrländska älvarna försvårade för samerna att bedriva sin renskötsel som vanligt. Svenska samernas riksförbund bad regeringen att inventera renbeteslanden eftersom vattenregleringarna hade förstört stora delar av renarnas vår- och höstbete samt rubbat de gamla flyttningslederna.

Ett urval av källor rörande kommittéer, kommissioner och utredningar

- Kommission ang privilegier för nybyggare i Lappmarken och bergsbruk i de norra provinserna samt reglerandet av Lappmarkens kyrkoväsende 1673 (RA)
- Kommission ang ekonomiska författningar i Lappmarken (1755) (RA)
- Kommitté ang lapparna i Sverige och Norge (1866 års lappkommitté) (RA)
- Kommitterade för den inhemska lappfrågans behandling (1882) (RA)
- Kommitté för revision av gällande lagbestämmelser ang. lapparnas rätt till renbete (1895) (RA)
- Renbeteskommissionen (1907) (RA)
- Lappkommittén (1919) (RA)
- Utredningen av vissa frågor beträffande lapparna m m (1944) (RA)
- Sameutredningen (1970) (RA)
- Samerättsutredningen (1982) (RA)

Lokal och regional förvaltning

För att Kungl. Maj:ts intressen skulle kunna bevakas ute i landet fanns Kungl. Maj:ts Befattningshavare, alltså Länsstyrelserna, på plats.

Under årens lopp har länsindelningen sett lite olika ut och beroende på vilken tid som skall undersökas kan det vara nödvändigt att titta i flera av länsstyrelsernas arkiv (se separat rubrik).

Länsstyrelserna var uppdelade på två avdelningar - Landskontoret och Landskansliet. Samefrågorna hanterades i allmänhet av Landskansliet medan de mer ekonomiska frågorna, så som nybyggnationer, avvitringar och skogshantering sköttes av Landskontoret. Denna uppdelning av ärenden har dock varierat över tid och mellan länen.

Under Länsstyrelserna verkade fögderierna. Inom dessa fanns dels en häradsskrivare som ansvarade för skattelängderna och en kronofogde som bland annat ansvarade för skatteuppbörden och polisväsendet. Det fanns även en särskild institution som kallades för Lappfogdar vilka behandlas i ett eget kapitel i denna broschyr.

Rättsskipningen hanterades i tingslagens häradsrätter, vilkas gränser i de norra delarna av Sverige var detsamma som sockengränserna. Flera socknar kunde ingå i ett tingslag.

Allvarligare brott, exempelvis sådant som kunde innebära dödsstraff, hänvisades till Svea hovrätt.

Länshistoria i korthet

Västernorrlands län bildades 1634 och omfattade då Hälsingland, Medelpad, Ångermanland, Jämtland och Västerbotten samt lappmarkerna. Från 1654 och fram till 1762 hörde även Gästrikland till Västernorrland.

De nordligaste delarna bröt sig 1637 ur Västernorrlands län och bildade Västerbottens län. Länet omfattade då Västerbotten, Norrbotten, lappmarkerna samt delar av norra Finland.

1810 bildades Jämtlands län i och med att Jämtland och Härjedalen bröt sig ur Västernorrlands respektive Gävleborgs län. (Hela detta län hörde för övrigt till Norge fram till 1645.)

Samma år, 1810, bröt sig de nordligaste delarna av Sverige ut ur Västerbottens län och bildade Norrbottens län, även om Pite lappmark med socknarna Arvidsjaur och Arjeplog fick tillhöra länet först 1837.

Värt att nämna är att arkiven inte alltid följer historien utan vissa, framför allt äldre handlingar, kan vara till synes ologiskt placerade. Detta går dock att få hjälp med att reda ut hos någon av avdelningarna inom Riksarkivet.

Ett urval av källor till den lokala och regionala förvaltningen

- Expeditionschronofogdens i lappmarksfögderiet arkiv (HLA)
- Chronofogdens i norra lappmarkens fögderi arkiv (HLA)
- Chronofogdens i Norrbottens läns norra lappmarksfögderi arkiv (HLA)
- Chronofogdens i Norrbottens läns södra lappmarksfögderi arkiv (HLA)
- Chronofogdens i södra lappmarkens fögderi arkiv (HLA)
- Häradsskrivarens i Västerbottens lappmarks fögderi arkiv (HLA)
- Häradsrättsarkiv från de norra delarna av Sverige (HLA) (ÖLA)
- Jämtlands läns länsstyrelses landskontor/landskansli (ÖLA)
- Västerbottens läns landskontor/landskansli (HLA)
- Norrbottens läns landskontor/landskansli (HLA)
- Nedre Justitierevisionen, Högsta domstolen (RA)

Ad loco et tempore officii,

Bekendts Jag Borgens Hæderlige mig opførte Fattis
 im vdi King Mts: inden alle V: Herres Fincans
 att oluff sendigssom Lays fings offier Gort og
 sine Laysmægt forst som fann i Gays for Laysfærd
 viffigiet Gattis, 7.

Søge Møder	2	9	2 tinte 12 fmm
Ypelig og mærd	2	20	
afise morden	2	1 tinte 23	
Forresten	1	9	13
Krig Rest	2	1	
Blareffen	1	3	
Quarts resten	2	6	12
Blacks Fresten	2	6	
Quarts store batten	2	6	9
Blacks store batten	2	3	

Lappväsendet och Lappfogdarna

Lappväsendet som myndighet grundades på 1850-talet och då infördes så kallade lappfogdar som fick ansvaret att sköta kontakten med samerna angående bland annat skattefrågor. Begreppet lappfogde är dock mycket äldre än så och finns belagt sedan medeltiden.

Lappfogdarna hade till uppgift att vaka över renskötseln och hithörande förordningars efterlevnad samt att verka för ett gott förhållande mellan den bofasta befolkningen och samerna. De skulle vara både samernas ombudsmän och deras förmyndare. En del av dem gjorde betydande insatser för att slå vakt om renskötselns intressen, andra betonade i högre grad sin roll som förmyndare vilket ledde till allt hårdare kritik mot systemet.

1971 upphörde Lappfogdarna och verksamheten flyttades över till särskilda rennäringsavdelningar hos länsstyrelsernas lantbruksnämnder.

Lappfogdarnas arkiv

- Lappfogden i Jämtlands län (ÖLA)
- Lappfogdens i Norrbottens norra distrikt arkiv (HLA)
- Lappfogdens i Norrbottens södra distrikt arkiv (HLA)
- Lappfogdens i Norrbottens östra distrikt arkiv (HLA)
- Lappfogdens i Västerbottens län arkiv (HLA)

Kyrkan

Under 1600-talet började det organiserade kristnandet av samerna i Sverige. Det sammanföll med statens ambitioner att ta kontrollen över lappmarkerna och att skattebelägga befolkningen. Kyrkan blev statsförvaltningens förlängda arm ute i bygderna och därför finns det många spår av samerna i de kyrkliga arkiven.

Hela Norrland hörde till Uppsala ärkestift fram till 1647 när Härnösands stift bildades. Först 1904 bildades Luleå stift när Norrbottens och Västerbottens län bröt sig ur det stornorrländska stiftet.

Under stiften fanns socknarna där prästen var den självklara ledaren i allt från sockenstämman till fattigvårdsstyrelsen.

Under 1700-talet uppstod särskilda lappförsamlingar som var fristående från socknarna och omfattade större områden. Lappförsamlingarna som organisation upphörde först 1942.

Kontakten mellan staten och kyrkan i lappmarken administrerades genom Lappmarkens ecklesiastikverk som bland annat hade till uppgift att hålla koll på mantalslängderna bland samerna.

Vissa präster reste runt bland samerna och predikade samt genomförde viss undervisning i kristendomskunskap. Redogörelser från dessa lappmissionärer finns att läsa i de olika socknarnas kyrkoarkiv. I kyrkornas arkiv finns det också uppgifter om befolkningen i socknen, exempelvis födslar, dödsfall, giftermål och liknande. Dessutom finns det information om fattigvården och skolan samt allmänna berättelser kring levnadsförhållandena för respektive sockens befolkning.

Kyrkliga källor, i urval

- Tännäs lappförsamlings kyrkoarkiv (ÖLA)
- Undersåkers lappförsamlings kyrkoarkiv (ÖLA)
- Direktionen över Lappmarkens ecklesiastikverk (RA)
- Lappmarkens första, andra och tredje kontrakts prostarkiv (HLA)
- Lappmissionären Gustaf Lundgrens, Sorsele, personarkiv (HLA)
- Samemissionär Ernst Landers arkiv (ÖLA)
- Svenska missionssällskapet kyrkan och samernas arkiv (HLA)
- Kyrkoarkiv från socknarna i nuvarande Jämtlands, Västernorrlands, Västerbottens och Norrbottens län (HLA) (ÖLA)

Utbildning

Utbildningen av samerna har under åren skett på lite olika sätt.

Under 1600- och 1700-talen gjordes vissa utbildningsinsatser som riktade sig till samerna. Bland annat inrättades Skytteanska skolan i Lycksele där samiska pojkar utbildades till präster.

1895 beslutades om en skolreform som innebar att barn till renskötande samer under vintern fick gå i särskilda skolor i Karesuando och Jukkasjärvi.

1913 kom nomadskolereformen som byggde på föreställningen att "lapp skall vara lapp" och att vanliga skolor inte lämpade sig för nomadbarn eftersom de då skulle bli fjärrmade från den "äka" samiska kulturen som i så fall skulle gå under. Nomadskolan inrättades i särskilda kåtor och hade lägre ambitioner än den svenska folkskolan. Utbildningen skulle se till att barnen blev "nödtorftigt utbildade" men att de i övrigt skulle fortsätta vara "lappar" utan önskan om att vara en del av "civilisationen".

Samerna själva protesterade mot nomadskolereformen och under 40- och 50-talen ersattes nomadskolornas kåtor med moderna internatskolor och elevhem. Först på 60-talet fick sameskolorna samma läroplan som alla andra skolor i Sverige, med den skillnaden att det undervisades i samiska språk ett par timmar i veckan.

1980 inrättades en sameskolstyrelse som innebar att samerna själva fick inflytande över utbildningen. Idag omfattar Sameskolstyrelsens ansvar hela utbildningskedjan, från förskolan till gymnasiet, och ledamöterna till styrelsen utses av Sametinget.

Ett urval av källor rörande utbildning av samer

- Änge sameskolas, Undersåker arkiv (ÖLA)
- Skolöverstyrelsen (RA)
- Rikets nomadskolor (HLA)
- Nomadskolinspektören (RA)
- Länsskolnämndens i Norrbottens län arkiv (HLA)
- Folkskoleinspektören i Norra Lappland (HLA)
- Kungliga byggnadsstyrelsen – ritning över nomadskolorna och dess sovsalar m.m. (RA)
- Lycksele kyrkoarkiv – handlingar rörande den Skytteanska skolan (HLA)
- Nomadskoleutredningen 1957 (RA)

Övriga arkiv

Utöver de ovan nämnda finns det en mängd andra arkiv som riktar in sig på samerna och samefrågor. Arkiven finns i både Riksarkivets bestånd och hos andra institutioner. Vissa är statliga och andra är privata.

Nedan följer ett antal exempel på olika arkiv som kan användas i forskning kring den samiska historien. För lättare åtkomst hänvisar vi också till respektive institutions webbplats där det går att få mer information och hjälp.

Riksarkivet, www.riksarkivet.se

- Svenska samernas riksförbunds arkiv (RA)
- Love Kellbergs samling från förhandlingar om svenskt renbete i Norge (RA)
- Drottning Victorias sjukhem och lapphems i Karesuando arkiv (HLA)
- Sakkunnig ang lappfattigvården (RA)
- Statens rättskemiska laboratorium – Blodgruppsundersökning av nomader 1957-58 (RA)
- Samefonden och Nordiska samarbetsorganet för samespörsmål och renskötsel frågor (RA)
- Inskrivnings- och rullföringsområden (Krigsarkivet)

Övriga svenska institutioner

- Gaaltije, Sydsamiskt kulturcentrum, Östersund: www.gaaltije.se
- Ájtte, Svenskt fjäll- och samemuseum, Jokkmokk: www.ajtte.com
- Nordiska museet (både arkivmaterial och föremål), Stockholm: www.nordiskamuseet.se
- Institutet för språk och folkminnen, Göteborg, Stockholm, Uppsala: www.sprakochfolkminnen.se
- Länsmuseum i Jämtlands län: www.jamtli.com
- Länsmuseum i Västernorrlands län: www.murberget.se
- Länsmuseum i Västerbottens län: www.vbm.se
- Sametinget: www.sametinget.se
- Norrbottens museum: www.norrbottensmuseum.se
- Forskningsarkivet, Umeå universitet: www.foark.umu.se
- Rasbiologiska institutet, Uppsala Universitet: www.uu.se

Utländska institutioner

- Finska Riksarkivet: www.arkisto.fi/sv
- Norska Arkivverket: <https://arkivverket.no>

Att läsa vidare

Samernas sedvanemarker, Betänkande av Gränsdragningskommissionen för renskötseområdet, SOU 2006:14

Kvenangen, Per Guttorm, *Samernas historia*, Sameskolstyrelsen 1996

André, Per, *Samer i Skellefteå socken 1700-1850, Kulturkonfrontation i Lappmarken. Sex essäer om mötet mellan samer och svenskar, Skrifter från forskningsprogrammet Kulturgräns i norr*, Umeå 1998

Lundmark, Lennart, *Lappen är ombytlig, ostadig och obekväm. Den svenska statens samepolitik i rasismens tidevarv*, Umeå 2002

Lundmark, Lennart, *Samernas lappskatteländ i Norr- och Västerbotten under 300 år*, Stockholm 2006

Samiska rötter: släktforska i svenska Sápmi, Sveriges släktforskarförbund 2016

Hälleberg, Thea, *Sorsele: släkter från nutid till 1600-talet. Bok 1, Samesläkter i Ammarnäsområdet med rötter i Tärna och Arjeplog*, Linköping 2000

www.genealogi.se/index/php/samer, information om att släktforska på samiska släkter.

Övriga länkar

Nationell arkivdatabas (NAD):

<https://sok.riksarkivet.se/nad>

Riksarkivet – sök i arkiven:

<https://sok.riksarkivet.se/>

Riksarkivet – beställ information:

<http://riksarkivet.se/bestall-uppgifter>